

ՄԵՏՐԱՊՈԼՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄԷՁ

Ա. — 1. Մեր հայրապետաց պատրիարքութեան համբաւին չափ անպատմական են այն մետրապոլիտութիւնք եւս՝ զորս աւանդութիւնք հնարեց եւ նշարակեց առ նոնց։ Արդե՛ք է՛րն՝ ըստ Յովհաննէս եւ Որբելեան պատմագրաց՝ Սեբաստիոյ, Մելիտիոյ եւ Նիքիոյի պթոններէ՛, որոնք Հայոց հայրապետութեան սահմաններէն դուրս, եւ յունական իշխանութիւնն ներքեւ, ոչ երբեք հպատակ եղեր են մեզ. որով եւ չէին կարող ս. Ներսիսէ աղպսի պատիւ ընդունիլ։

Զրի է Սիւնեաց պատմիչն Նոյն պատրիարքականութեան եպիսկոպոսին վերագրելն եւս՝, մինչդեռ յետոյ Աբրահամու կարծեցեալ պատրիարքութեան առթիւ՝ Աղուանից պատմիչն հետ՝ ալդ Վիհա, կաւորին զլացուած կը զնէ Նոյն առտիւ՝ ճանրէ՛ Զ դարուն՝ Աբրահամու կաթողիկոսութենէն յառաջ՝ պաշտօնական զրուածոց մէջ կը յիշուին Մարդպետականք առանց ալդ տիտղոսին, այլ պարզ եպիսկոպոս բառով՝, եւ անոնց մին՝ թէոզորոս՝ Աբրահամու ընտրութենէն թէ յառաջ եւ թէ վերջ Նոյն տիտղոսը կը կրէ՛, եւ պէտք է դիտել՝ որ «մետրապոլիտ» կոչումը ծանօթ էր Հայոց ալդ դարերուն, Ազաթանգեղոսէ տրուած կեսաւրիոյ հայրապետին՝, եւ Երուսաղեմի տեղապահէն՝ մերս կոմիտասայ՝. որով եւ թէ Մարդպետականն ալ ունենար զայն, պիտի յիշուէր։ Անտեղի է նաև Որբելեանի տեղեկութիւնը՝ թէ վրաց առաջնորդն ալ ստացաւ զայն մեզմէ՛ Ներսիսի օրով՝

Նոյնպէս է կաղանկատուացոյն եւ իրեն՝ զայն Սիւնեաց եպիսկոպոսին ընծայելն եւս՝ Աբրահամու կամ Ներսիսի ժամանակէն՝¹⁰, որոց երկուքն ալ յիշեց Խնճիճեան, առանց հերքելու եւ ոչ մին՝¹¹. Իսկ Հ. Ալիշան եւ Օրմանեան հաւատացին աբրահամեան զրոյցին՝¹².

2. Եթէ սխալ ըստ ժամանակին, բայց ըստ էութեան՝ մետրապոլիտական հարցը զոյովին ունեցեր է մեր ըով, եւ Նոյն ինքն Սիւնեաց աթոռին վրայ։ Իրենց պարծասելը պատմիչը շատ վերէն կը սկսի տեսնել զայդ, եւ կը զրէ այսպէս. «Գրիգորի Սիւնեաց մետրապոլիտի աւելի պատիւ արարեալ սուրբն Ներսէս՝ վասն երթալոյն նորա ընդ նմա ի Կեսարիա, տայ նմա բազմական ոսկեթել, եւ կարգէ զՍիւնիք նախաթոռ պատրիարքին, որ կոչի (այսինքն կը համեմատի) ի հոռո լեզուն պոստոփոստեա Հայոց մածաց՝¹³»։ Յետոյ իրր թէ կը մոռցուի, եւ Աբրահամու օրով կը նորոգուի Դաւիթ եպիսկոպոսին վրայ՝¹⁴.

Ալդ երկու տեղեկութիւնք եւս անհիշեան. եւ իրենց հերքումը կեցած է ամենակարճ պատասխանին մէջ. Ներսեսի օրով Սիւնեցիք զեռ եպիսկոպոս անգամ չունէին՝¹⁵. Իսկ յետ ունենալու, 450ին Աբրահամաւոր ժողովին մէջ «Անանիա եպիսկոպոս Սիւնեաց», որ նախաթոռ պիտի լինէր, տասներորդ դասուած է ըստ Եղիշէի՝¹⁶, եւ առաջին ըստ Ղազարայ՝¹⁷, թէպէտ երկուքն ալ աթոռոց կարգերը խստիւ պահած չեն թուրք Դունի 555ի գումարման՝ «Պետրոս Սիւնեաց եպիսկոպոս» ութերորդ

1. ԲՅԺ. 1926, 108, 105. — 2. Աստ՝ 105. — 3. Օրբել. 76. — 4. Աստ՝ 104. — 5. Գր. բոցոց, 41, 70, 78, 81. — 6. Անդ՝ 76, 196. — 7. Աղաթ. 614. — 8. Աստ՝ 152. — 9. Աստ՝ 105. — 10. Աստ՝ 104,

105. — 11. Հմայոս. Գ, 247. — 12. Սխալ. 19. Աղաթ. 642. — 13. Օրբել. 17. — 14. Նոյն՝ 76. — 15. Աստ՝ 114. — 16. Եղիշէ՝ 22. — 17. Փարպ. 124.

նշանակուած է՝. 606ին՝ «Քրիստափոր Սիւնեաց կախկոպոս» երրորդ է՝, և 607ին՝ յետ Արբահամու ընտրութեան՝ երկրորդ է՝. Նմանապէս նոյն ջրջանի հաւաքական թղթերու մէջ Սիւնեաց առաջնորդները կամ չեն յիշուիր, կամ յետ այլոց նշանակուած են, ու նախաթոռն է Մամիկոնէից կախկոպոսը՝. Եւ տակաւին 768ին՝ Պարտաւայ ժողովին մէջ «Սաղովկ Սիւնեաց կախկոպոս» երրորդ է, իւրոք այդ վաւերագրոց մէջ Օրբիլեանի պատուֆրոն սեւեռնոն ոչ նախաթոռ են և ոչ կախկոպոսն աւելի տիրտոյն մ'ունին։

Նոյնը զգալի է նաև անոնց սեպհական յիշատակագրաց մէջ, և դարուն անոցմէ մին իւր մասին կ'ըսէ. «Ի Մաթուսաղայէ Սիւնեաց կախկոպոսն»։ Յաջորդ զարուն Աղուանից օրիորդը Շահանդուխտ իւր նամակին մէջ կը գրէ. «զերանելի կախկոպոսն Սիւնեաց»։ Եւ արձանագրութեանց մէջ «Սիւնեաց կախկոպոս» կը կոչուին ու կը կոչեն իրենք զիրենք՝ Դաւիթ 839ին, Սողոմոն 871ին, միւս Դաւիթ 884ին¹, Յովհաննէս 895ին, 906ին և 915ին². և Յակոբ 920ին, 925ին և 932ին³։ Մինչև հոս ուրեմն որ և է ժամանակակից յիշատակարանի մէջ մետրապոլիտութեան հետքը չենք նշմարել Սիւնեաց քով, որ եթէ լինէր՝ զէթ պատահաբար յիշուելու էր։ Ոչ Սիւնեաց աթոռակալներ և ոչ աւագանին՝ մեր մէջ անսովոր այդ պատուոյն զազափայն ու մարմաջը չունին տակաւին։ Եւ անոնց պատմչին սովորական մեծամտութիւնն է՝ որ Ը զարուն Դաւիթ կաթողիկոսին զՍտեփանոս «զլուի կախկոպոսաց, և զաթոռն Սիւնեաց» զլուի ամենայն աթոռոց՝ կացուցանել կու տայ⁴. Եթէ Արբահամու օրերէն հաստատուեցաւ արդէն այդ պատիւը, ինչ պէտք կար այս երրորդ հաստատութեան։ Այս իսկ ապացոյց է՝ որ պատմչին բոնագրօսիկ զիւտերն են աղոնք, և որմէ չենք կարող ընդու-

նիլ ստուգագոյն տեղեկութիւնքն իրենց մետրապոլիտութեան մասին։

Յ. Առաջին անգամ յիշեալ Յակոբայ օրով և անոր վրայ կը տեսնուի պահանջուած պատուանունդ, ըստ տեղեկութեան վաւերական ու թանկագին աղբիւրի մը, ինչպէս է Անանիա կթղ. Մովսէսին, որ Սիւնեաց այդ առաջնորդին հետ պայքարի մէջ, 958ին խնդրոյն պատուութիւնը կը շարադրէ, և այսպէս կը գրէ նոյն վիճակաւորի մասին. «Գրուին կախկոպոսաց տանն Հայոց, որ զմետրապոլիտոսն են ընկալիւք եր պատիւ, և նստէր յաշխարհին Սիւնեաց, որում անուն Յակոբ ճանաչուի»⁵։ «Ընկալեալ էր» մետրապոլիտութիւնը, հետեաբար յառաջագոյն չունէր, ոչ ինք՝ ոչ նախորդները. զի աթոռին սովորական պատուոյ մը համար այդ բացատրութիւնը չէր յարմարել. «Ընկալեալ էր» կը նշանակէ նաև ինքնազխտութեամբ, ոչ բարձրագոյն իշխանութենէն։

Հայոց պատրիարքութեան և Սիւնեաց մետրապոլիտութեան զրոյցները ծնած տեսանք ժ զարու սեմին վրայ⁶. Բայց Սիւնեացը դեռ ծանօթ չէր հասարակաց. որով Յովհաննէս պատմիչն ալ, որ կը գրէր 924ին, Անանիայէ 34 տարի յառաջ, տակաւին անտեղեկ էր անոր, և նոյն սլախիւ կը նշմարէր՝ ըսինք՝ ուրիշ աթոռոց վրայ, Հետեաբար նախընթաց փորձեր կամ համբաւ չունէին Սիւնիք իրենց մասին։ Երբ Անանիա 914ին կաթողիկոս եղաւ, հայրապետական աթոռէն ապստամբած գտաւ զՅակոբ, որ ուրիշ քանի մը հայ կախկոպոսաց հետ քաղկեդոնեան զրօշին ներքև անցած էր, և յարած Աղուանից կաթողիկոսին, ուսկից մեռուն ալ կ'ընդունէր⁷. Կրնանք հետեցնել՝ թէ այդ բաժանման հետ ստանձնած էր նա մետրապոլիտ կոչումն ալ, յեցած իւր համարձակ կախկոպոսաց և իւր աթոռին նըպաստաւոր նորածին համբաւին վրայ. և

1. Գր. Բորցի, 73. — 2. Անդ՝ 146. — 3. Անդ՝ 151. — 4. Անդ՝ 41, 48, 52, 62, 76, 196. — 5. Օրբիւ, 87. — 6. Նոյն՝ 120. — 7. Նոյն՝ 149, 158,

151. — 8. Նոյն՝ 163, 168, 181. — 9. Նոյն՝ 195, 199, 185. — 10. Օրբիւ, 100. — 11. Արք. 1897, 130. — 12. Աստ՝ 103 և. — 13. Արք. 180.

թէ այդ նորածնութիւնը պատահեր է յետ 932 թուականին, ուր դեռ «հայկոպոս» կ'անուանէր ինք զինքը: Այդ Մոկացիին կը պատմէ՝ թէ չհանդուրժեցով հերձուածին, եպիսկոպոսը ու զխաւոր վանականներով Սիւնեաց աշխարհը կ'երթայ, ուր Յակոբ հարկադրուած՝ առ երեսս հնազանդութիւն կը ցուցնէ, և յետոյ կրկին կ'ընդվզի, որոյ համար կաթողիկոսը կը նոյն վայրէջան 949ին՝:

4. Յակոբայ մահուամբ 950ին՝ իրաց վիճակը կը փոխուի: Անանիա բողոքովին կը նուաճէ զՍիւնիա, և անոր յաջորդ կը ձեռնադրէ զՎահան, վերջնէս ձեռնադիր առնով՝ թէ «Զիբ իմ և որ յետ իմ գալոց են՝ ի ձեռք մեծարանաց խնդիրս, ոչ խաչ, ոչ ֆաւազան, ոչ բազմական և ոչ ալ բարձրութիւն ինչ. բայց միայն որ զինչ ձեռ աստուածաբար կամադ կամի և տայր, այն է իմ փառք և մեծութիւն»։ և ինք զինքը կը կոչէ լոկ «Սիւնեաց եպիսկոպոս», ինչպէս կ'ըսէ հոն անոնց Զուանշիր իշխանն ալ. «Եթէ ոք յեպիսկոպոսաց մերոց որ զկնի մեր գան»։ Եւ այսպէս Սիւնեաց աթոռը կը զրկուէր իւր յանկարծահաս մետրապոլտութենէն:

Կիրակոս Գանձակեցիին կը սխալի՝ գրելով թէ Անանիա «ձեռնադրեաց յազգէ նոցա զմի ոմն արքեպիսկոպոս, որ յառաջնէր Սիւնեաց եպիսկոպոս. զայն ի պատիւ արարեալ իշխանացն Սիւնեաց, հրամայ յեաց խաչ տանել առաջի արքեպիսկոպոսին Սիւնեաց ուր և երթիցէ՝»։ Յայտնի է՝ որ չէր տեսած Մովկացւոյն գրութիւնը, և ի լրոյ կու տայ այդ տեղեկութիւնը: Արդարեւ 998ի կտակի մը մէջ կը յիշուի Վահանայ յաջորդներէն մին՝ անշուք տիտղոսով. «Յակոբայ Սիւնեաց եպիսկոպոսի»։ Ինչպէս նաև ասոր յաջորդը, «Գրիգորի Սիւնեաց եպիսկոպոսի»։

5. Վերջնայ յաջորդին Յովհաննու օրով կրկին արծարծուած կը պատմուի Սիւնեաց պատմէն՝ մետրապոլտական հարցը:

Այդ պահուն հայրապետական աթոռին վրայ կը նստէր Անանայ մենաստանին հայրը Սարգիս, որ միասին տարած էր հոն վանականի վարքը, տարագն՝ ու պարզմտութիւնն ալ: Սիւնեաց եպիսկոպոսն ընդ հակառակն խորամանկ մարդ, ուզեց շահագործել զայն: Հագիւ ընտրուած, փորձեց ուղղակի մետրապոլիտ ձեռնադրուիլ: Եւ պատրաստեց ու տարաւ անոր առջև թափեց պատկառելի թիւ մը նամակաց՝ նախորդ հայրապետաց կողմանէ, «սկսեալ ի արդոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէ և յորդոց ի թոռանց իւրոց, որոց նամակն մինչ ի սուրբն Սահակ յունարէն գրով էր գրեալ, և իւրաքանչիւր մատանի կապարեայ կնքով եղեալ ի վերայ, և անտի հայրէն գրով մինչև յԱնանիա, և յետ Անանիայի գրեալ մինչև ի մեզ՝ բայց միայն յԱնանիայէ... Եւ էր բովանդակն իշխ նամակ... և այն երկար բանիւք և հրահուսան նոյնիւք գրեալ, զի մի՛ ոք իշխեսցէ պակասեցուցանել ի սահմանադրեալ վիճակէ սոցա և կամ նուաստացուցանել և բառնալ ի պատուոյ և յաստիճանէ սոցա»։

Կաթողիկոսին խօսքերն են ասոնք, և նոր շրջաբերականն՝ գրուած 1006 թվականին, զոր Որբելեան յառաջ կը բերէ: Գեղամայ լճին ճգնաւորը, որ ի վիճակի չէր ոչ պատմութիւնը քննելու, ոչ թղթոց հինն ու նորը զատելու, և ոչ անոնց չափազանցութիւնը զգալու, հիացաւ մնաց այդ վաւերագրաց առջև. և «երկուցեալ կ'ըսէ, յայնպիսի յառաքելական հարցն հրամանէ, ձեռնադրեցաք զսա (Մովհաննէս) ըստ առաջին աթոռակալացն մետրապոլիտ Սիւնեաց, և հաստատեցաք վերոստին զնոյն վիճակ երկոտասան գաւազանին յաթոռը նախագահ և ի սունդ Սիւսակն»։

6. Սակայն դժուարին կը թուի հաւանիլ շրջաբերականիդ վաւերականութեան, հետեալ պատճառներով. ա, Սիւնեաց պատ-

1. Աճ.՝ 181-89. — 2. Աճ.՝ 141. — 3. Աճ.՝ 142. — 4. Կերակ. 49. — 5. Օրբել. 213, 215. —

6. Ասող. 260. — 7. Օրբել. 226.

միջը, որ գեղեցիկ սովորութիւնն ունի իւր աթոռին վերաբերեալ ամէն վաւերագիր հիսակ իւր գրքին մէջ, այդ 55 պատկառելի նամակներէն ոչ մին կոչած է. ուստի և ոչ առնած զանոնք, որ իթէ կային՝ իւր աթոռին մէջ միայն կրնային պահուիլ, ուսկից և տարուած էին ցուցուելու հայրապետին — ք. Ռիշեալ Յովհաննէս մետրապոլիտը կը մոռնայ այնքան հնաբազմութեամբ ձեռք բերած պատիւը, և 1026ի կտակին մէջ կը գրէ, «տեառն Յովհաննիսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի», զոր կը զործածէ նաև հետագայ յիշատակաբանաց մէջ¹, ինչպէս կ'ընէ զեռ իւր յաջորդը Գրիգոր ևս՝ 1085ին և յետոյ՝ — 9. Գրիգոր Մազիստրոս նոյն Յովհաննիսի գրած թղթերուն մէջ զայն կը ջուղումէ լաւագոյն տիպադոններով, արքեպիսկոպոս կամ աստուածապատիւ հոգևոր տէր, և կ'անգիտանայ ինքն ալ անոր մետրապոլիտութիւնը, կրնայ ուրեմն Սարգիս իւր ձեռքէն ելած շրջաբերականը տեսած չլինել բնաւ, թէպէտ Հ. Ալիշան և Օրմառնեան հաւատացիին անոր²։

7. Յետ յիշեալ Գրիգորի մահուան՝ Սիւնեաց աշխարհն ու աթոռ կ'անջըմանան հեթանոսաց աւերումներէն, և կը մոռացուի — եթէ զեռ կը մնար — անոնց մետրապոլիտութեան յիշատակն անգամ, և իրենց աթոռը կը մտնէ նորաստեղծ արքեպիսկոպոսութեանց կարգին մէջ, որով 1179ին Հոսովկայի ժողովին մէջ Սիւնեաց առաջնորդը Ստեփանոս արքեպիսկոպոս կը ասորասզընէ, և իւր աստիճանակցաց մէջ ոչ թէ «նախագահ», այլ եօթներորդ է³։ Աւելին կայ. Ն. Լամբրոնացին 1177ին և Մ. Գորշ 1184ին երբ նուիրապետական սահմանները կու տային, չէին գիտեր թէ Հայաստան մետրապոլիտութիւն մ'ունէր, և աստիճանիս նկարագիրն առին յոյն եկեղեցիէն, «Գործ է նոցա, կ'ըսէ ազոնց

առաջինը, ձեռնադրել եպիսկոպոսս, և օրհնել զմիւռոնն... և երեք մետրապոլիտ ունին իշխանութիւն ձեռնադրել զարքեպիսկոպոսս իւրեանց»⁴։ Նոյնը գրեթէ բառ առ բառ կը կրկնեն նաև Գորշն և նոյն ինքն Սիւնեաց պատմիչը⁵։ Բայց մեր ոչ երեք մետրապոլիտ ունեցած ենք, և ոչ Սիւնեաց վիճակաւորը իւրեանք է երրեք եպիսկոպոս կամ միտոն օրհնել, ինքն Սրբեկան կը մոռնայ անգամ «մետրապոլիտ» տիտղոսը՝ երբ կը յիշէ իւր նախորդները, և զանոնք պարզապէս եպիսկոպոս կ'անուանէ⁶։

8. Իրեն պահուած էր՝ առաջին մետրապոլիտէն 336 տարի վերջ վերստին արծարծել մետրապոլիտական հարցը, և նստիլ՝ իւր քացատրութեամբ՝ «ի կրկնուորոգ զահ մետրապոլիտութեան տանս Սիւսական»⁷։ Իւր հայրը Տարսայիճ իշխան՝ զօրաւոր մարդ էր, և կը տիրէր «ի Բագաց մինչև ցԱյրարատ»⁸։ Ստեփանոս ամուր թիկունք ունէր ուրեմն, իւր 1286ին՝ «ժողովեալ, կ'ըսէ ինքնին, մերոց եպիսկոպոսաց առ հայրն իմ, հրաւիրեցին զիս և երթալ ի Կիլիկիա և «առնուլ ձեռնադրութիւն մետրապոլիտութեան ի վերայ աթոռոյս Սիւնեաց»⁹։ Կամ ուրիշ քացատրութեամբ՝ «վասն նորոգման սուրբ աթոռոյն հին պատուոյ և աստիճանին» որ քարանայ էր ի վողեւոց՝ վասն աւերման և կործանման աշխարհիս»¹⁰։

Կ'երթայ ի Սիւս, ուր եպիսկոպոսական աստիճանին հետ՝ Լևոն արքայն և նորընտիր կոստանդին թ կաթողիկոսը զիս «պատուեցին, կը յարէ, մեծամեծ պարզեւօր և կրկին թագիւ կարգեալ յաստիճան մետրապոլիտութեան, և կոչիլ պսոսօֆորօնիս (πρωτοφροντης = նախամեծար) պատրիարքին Հայոց, այսինքն նախաթոռ լինել և զուիս ամենայն եպիսկոպոսաց Հայոց»¹¹։ Իւր գրոց յիշատակարանին մէջ

1. Օրբել. 225. — 2. Նոյն՝ 282. Սիսեմ. 221. — 3. Օրբել. 287-43. — 4. Մագ. Թոր. 36, 46. — 5. Սիսեմ. 19. Ազգ. 1164. — 6. Շնորհ. Ըգե. 199. — 7. Լմբ. Պարթ. 88. — 8. Միս. Գոստ. միս. Օրբ.

Երև. 79. — 9. Օրբել. 249-53. — 10. Նոյն՝ 253. — 11. Նոյն՝ 849. — 12. Նոյն՝ 850. — 13. Նոյն՝ 813. — 14. Նոյն՝ 851.

